

SZÁNTÓ IMRE tanszékvezető főiskolai tanár :

ZÖLD MARCI

(Betyárvilág Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század
első évtizedeiben)

*„Ha gazdag utas jött, Marci így kiáltott :
Ide az erszényed, ha nem kell halálad !
Ha szegény utas jött, ezt mondta szövesen :
Nesze az erszényem, s áldjon meg az isten !”*
(Petőfi : Zöld Marci)

A majorsági gazdálkodás magyarányú kiterjesztése következtében a 18. század derekától fogva a földesúri kizsákmányolás, a kíméletlen kisajátítások, továbbá az egyre fokozódó állami és megyei terhek a falusi termelőknek mind hatalmasabb tömegeit választották el termelőeszközeiktől és döntötték a nincstelenségbe. A kisajátított, vagy elszegényedett, vagy a kemény katonasors elől menekülő zsellérek közül sokan betyárokká lettek. A szegénység a földesúri elnyomás és a katonafogdosás elől menekülve, erdőkbe, hegyekbe, pusztákba vette be magát. Az ilyen parasztbandák, a „rablás”, az „utonállás” olyan jelenségek, amelyek Magyarországon a 18. század derekától fogva különösen nagy lendületet és állandóságot kaptak, s az egész ország belső politikai atmoszférájára jellemzőek.

A „törvényen kívül” került betyárok a feudális társadalom minden rendű és rangú törvényesen védett nagy rablójával szemben a népi igazságtevést az akkor egyedül lehetséges eszközökkel gyakorolták. E „törvénnyel dacoló és kétségbeesett alakok”-ban az elnyomott, kiuzsorázott, megnyomorított szegény jobbágy-ság küldte el képviselőit az urak ellen, mint megannyi Ludas Matyit, „mint egykor a bújdosókat, a kurucokat, immár az utonállókat, a futóbetyárokat ölelte kebelére a szegénység — írja róluk Acsády Ignác, — mert legelől az urakat háborgatták.... Papjában, földesurában, közhivatalában a tömegnek nem kínálkozott oly eszménye, melyért lelkesülhetett volna. A szegénylegényekben kereste tehát, aki minden nap vásárra vitte bőrét, hogy tőle telhetőleg rontsa, károsítsa azokat, akik a köznépet is nyűzták és zsarolták”.¹ Az egyszerű nép valóságos mesehőst alkotott a betyárokból és színes népdalokba szőtte nevüket.

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a nagy népi forradalmár, Petőfi Sándor, színművet írt a Külső-Szolnok megyei Fegyverneken felakasztott Zöld Marci betyárról. De a bíráló bizottság, a

Nemzeti Színház-i comité „diffamáló ítélete” elmarasztalta a költőt. Ugyanúgy járt, mint egy évszázaddal később Móricz Zsigmond „Rózsa Sándor” c. regénye miatt, akit azzal vádoltak, hogy a betyárt „nemzeti ideállá” merészelte emelni.² Petőfi a rajta esett méltatlanság miatt felgerjedt pillanatnyi haragjában tűzbe dobta a színmű egyetlen kéziratát. De ránk maradt Zöld Marci c. verse.³

Úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen foglalkozni Zöld Marci életével, sorsával, betyárkodásának történetével, mert Zöld Marci neve Petőfi ismert költeménye nyomán benne él a köztudatban: s a szakirodalom igen kevés hiteleset tud róla. Nem volna azonban teljes a róla alkotott képünk, ha kiragadnánk az ő esetét a korabeli „betyárkodás” világából. Ezért Zöld Marci sorsát a Heves és Külső-Szolnok megyei betyárvilág keretében tárgyaljuk, ahol életét az akasztófán befejezte 1816-ban.

Bevezetőnkben még csak arra szeretnénk utalni, hogy az erkölcs társadalmi jelenség, amely a társadalmi élet törvényeinek van alárendelve. A feudális nemesség igazságosnak találta a jobbágyság rendszerét és igazságtalannak, „istentelennek” az anti-feudális harc bármilyen formáját. A jobbágyság magatartásának normái, egymáshoz és a társadalomhoz való viszonylatai azonban szöges ellentétben állottak a feudalizmus korában uralkodó nemesi s az egyház által szentesített etikával. Az erkölcsi nézeteknek a különbözőségében kifejezésre jutott az osztályharc a feudális társadalomban. Berzsenyi Dániel írja: „...Vagynak némelly erdősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjúság a zsvány-ságot, az az, a tolvajságnak, rablásnak és szilajságnak minden nemeit, nem rútnak és rossznak, hanem férfidísznek és erénynek nézi; a tömlőtöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mentül többet próbálta azokat, annál derekasabb legénynek tartja magát”.⁴

* * *

A földesúri árutermeléssel járó egyre növekvő kizsákmányolás és a földesúri kisajátítások a magyar jobbágyság nagy részét elproletarizálták. A 19. század első felében aztán ugrásszerűen meggyorsult a telekaprózódás és a zselléresedés folyamata; a parasztságnak egyre hatalmasabb tömegei veszítették el földjüket részben, vagy egészben. A jobbágyság a nagybirtok harapófogójában zárt határok közé szorult, nem tudott tovább terjeszkedni. Ebben az esetben pedig már „nem szükséges a földművelőket földjeikről elűzni ahhoz, hogy kisajátítsák őket”.⁵

A jobbágyszegényedés folyamatát talán a legélesebben a jobbágyok és a zsellérek számának viszonyában világíthatjuk meg. Az úrbérrendezés korában 100 telkes jobbágyra 56 zsellér esett. Hat évtized múlva, 1846-ban, az országban 100 jobbágyra

147 zsellér esett; 619.527 jobbággyal szemben már 911.754 zsellért mutattak ki. ⁶

Hogyan alakult a jobbágyok és zsellérek viszonya Heves és Külső-Szolnok megyében 1771—1833 között? ⁷

Járás	JOBÁGY (telkes)		ZSELLÉR (házas + házatlan)		100 jobbágyra jut zsellér	
	1771	1833	1771	1833	1771-ben	1833-ban
I. Gyöngyösi	1.662	1.454	1.904	5.229	114	259
II. Tarnai	2.123	2.672	830	7.152	39	267
III. Tiszai	3.165	4.245	1.109	8.737	35	205
IV. Mátrai	909	1.136	213	1.124	23	99
Összesen :	7.859	9.507	5.056	22.242	64	234

A legnagyobb arányú elzselléresedést a gyöngyösi és a tarnai járásban tapasztaljuk, vagyis a Gyöngyös- és Eger-környéki gazdag szőlőterületeken és a mátraaljai gazdagon termő síkságon, ahol a majorsági gazdálkodás a legelterjedtebb volt. A legkisebb arányú elzselléresedésnek az északi erdős rész kicsi, terméketlen határu falvaiban vagyunk tanúi.

A parasztság differenciálódásával megindult a nincstelen zsellérségnek a munkapiacra való mind tömegesebb felvonulása. Az eredeti felhalmozás egyes hullámai által kisépért parasztnak azonban csak egy kis hányada tudott beállni majorsági cselédnek, mivel gyarmati helyzetünk következtében a magyar földesuraknak általában nem volt pénzük, hogy a paraszti mezőgazdasági felszerelést saját felszerelésükkel helyettesítsék és nagyobb mennyiségben alkalmazzanak cselédeket. A cselédek és „pénzes munkások” munkájának mindvégig csak az a szerep jutott, hogy kiltöltse a robot elégtelensége miatt mutatkozó munkaerőhiányt.

Heves és Külső-Szolnok megyében is megindult a nincstelen zselléreknek a munkapiacra való mind tömegesebb felvonulása. Az aratást többnyire a szlovákok és a palócok szokták végezni a vármegye által meghatározott részért, sok helyen a nyomtatást is. ⁸ Heves megye északi erdős-hegyes vidékének szegény zsellérsége is megindult az Alföld felé. A Heves—Mátra-vidékről mentek palócok Pest-Pilis megyébe, vagy még messzebb is a gazdag gabonatermő vidékekre. ⁹ Aratómunkával és nyomtatással keresték meg téli kenyerüket a következő hegyvidéki falvak nincstelen zsellérei: Bekölce, Bocs, Csehi, Mikófalva, Sirok. Szajla, Szentersébet, Szücsi, stb. ¹⁰

A parádiak az üveghuta számára fát vágtak és hamuzsírát égettek.¹¹ A feldebrői, aldebrői és gyanga-pusztai gányók dohánytermesztésből éltek.¹² A hasznosi zsellérek fából gazdasági eszközöket készítettek, s eladták a fában szegény síkvidéken. Gyöngyös és Eger vidékén, „mivel.... számos szőlőjlik megmunkálásokra magok nem elegendők, sok idegen szegény sorsú szőlőmunkások tartózkodnak nálók a szőlő munka idején”.³¹ Bakta, Detk, Domszló, Dormánd, Ecséd, Eger, Egerszalók, Felnémet, Gyöngyöshalász, Gyöngyösoroszi, Gyöngyöspata, Gyöngyöspüspöki, Gyöngyössolymos, Gyöngyöstarján, Halmaj, Nagyréde, Szarvaskő, Szólát, Szurdokpüspöki és Ugra nincstelen zsellérei szőlőkapálással, szőlőmunkával keresték kenyerüket.¹⁴

A megye középső területén, a fejlettebb allódiumok vidékén, a falusi szegénység a szomszédos majorokban vállalt munkát, így pl. Alattyán, Apc, Aranyos, Atkár, Bodony, Dormánd, Erdőkövesd, Fancsal, Fedémes, Hatvan, Hort, Mezőtúr, Nagy-Iván, Nagykürü, Nagyrév, Pély, Pétervására, Poroszló, Suha, Szücsi helységek zsellérei. A részes aratásra, bér munkára általában csak a zsellérek voltak rászorulva, — esetleg a telkes jobbágyság szegényebb rétege, — mert a telkes jobbágyság nagyrésze saját telki földjét művelte (agros proprios colunt). Jelentős szerepet játszott a zsellérség megélhetésében a fuvarozás is. Ebből a forrásból szereztek jövedelmet az adácsiak, atkáriak, átányiak, besenszöglek, boconádiak, csányiak, gyöngyöspüspökiek, gyöngyössolymosiak, istenmezejelek, kenderesiek, kisköreiek, nagytályaiak, mezőtárkányiak stb.¹⁵

De a kínálkozó munkaalkalom egyáltalában nem állott arányban a munkaerejüket kínáló nincstelenek nagy tömegével, akik többségükben nem találtak munkát. Így a termelésben kienkesztelhetetlen ellentmondások léptek fel; az egyik oldalon ott állott az egyre növekvő hatalmas munkaerőfelesleg, a másik oldalon pedig az olcsó munkaerőt igénylő árutermelő gazdaság.¹⁶ Így létrejött egy olyan munkátlan agrárproletársereg, amely méltán aggasztotta a kortársakat. „Ha a mostani gazdálkodás módja minél előbb tetemes és okszerű változtatást nem nyer, a bajok napról napra nőnek; ha a mezei gazdasághoz.... műipar s egyéb számtalan házi és értelmi foglalatosság nem járul, társaságunk egyensúlya veszélyeztetve van. Munkát, munkát, ismét munkát, s nem kell akkor éhenholtakat, nem megfagyottakat a sírba cepelni...”¹⁷

S mi lett ezekből a kisajátított és munkára hiába váró tömegekből? Koldus, csavargó, rabló és betyár. Egy magyar államférfiú 1782-ben a koldusok (pauperes ostiatim mendicantes) számát 24.955-re becsülte. A statisztikus Schwartner Márton szerint Magyarországon minden helységben lehetett vagy 6 koldus és 70.860-ra becsülte az utcai koldusok számát. Ezek szerint min-

den száztizenharmadik ember koldus volt a 18. századvégi Magyarországon. ¹⁸

A törvényhatóságok a saját kebelükön belül tettek lépéseket a szegényekről való „gondoskodás” irányában, s ezzel hivatalosan is elismerték a pauperizmust. Heves és Külső-Szolnok megye 1817 körül szabályozta rendeletileg a szegényügyet. A szabályzat szerint tilos a koldusoknak egyik helyről a másikba csavarogni, tilos a csavargóknak a kocsmákban szállást adni. Még arra a mészárosra is szigorú büntetést róttak, aki az útlevél, paszszus nélküli csavargóknak ételt, italt adott. Az idegen koldusok részére eltiltották, hogy vásárokon, egyházi ünnepeken nyomorék tagjaik mutogatásával ébresszenek szánalmat maguk iránt. A cigányoknak a szolgabíró engedelmével nélkül nem volt szabad helyüket változtatni. ¹⁸

A feudális uralkodóosztály melegen szorgalmazta, hogy „.....minden megyében és nagyobb városokban dologházak létesítenessenek, melyekben egyrésztől csavargó és gyanús személyek kényszerített munkára fordíthatassanak, más részből pedig abban dologra és keresetre szert tehessenek mindazok, kik önvétők nélkül akár cseléd-, akár napszámosképpen kereseti alkalmától elestek”. ¹⁹ A börtönügy „javítása” érdekében történő mozgalom 1838 körül országszerte megindult. Egerben is felépítették a „tömlöczhelységeket” „rab-dologházzal” kapcsolatosan. ²⁰ A magyar feudális uralkodóosztály munkaházakkal, statáriummal, akasztófákkal akart gondoskodni a nép „erkölcsi jobbulásáról”, de ez sem segített a „romlottság” megfékezésében. „Nékünk a munkaházakon kívül — írja a kortárs — még olly rabgyarmatokra is volna szükségünk, melyekbe a romlott emberek örökre deportáltatnak”. ²¹

A seb tüneti kezelése helyett magát a betyárkodás, a pauperizmus kórokozóját és melegágyát, a korhadt, mélyreható válsággal küzdő feudalizmust kellett volna elseperni a termelőerők fejlődésének útjából. Helyesen mutatott rá a teendőkre egy 1815-ben hazánkban járt angol orvos, felháborodva a magyar földesurak és megyék középkort lehelő börtönein: „.....És milyen öntudatlanul csukva lehet a magyar nemesnek szeme a nép óriási tömegének sok, fontos létfeltétele előtt! Pedig azon néptömeg révén bizonyos rendszerváltozás árán az ország fokozottabb közbiztonságra és jólétre, a földesúr pedig hatalmának és vagyonának páratlan növekedésére számíthatna”. ²²

Az úri Magyarország véres rendszabályokat hozott a csavargók, rablók, betyárok ellen. Mivel a vármegyéknek nem sikerült „a gonosztévőknek annyira már elfajult minden emberségből kivetkezett erkölcstelenségek”-et sem hosszas és sanyarú tömlöcö-

zéssel, sem pedig a legkeményebb testi büntetésekkel sem jobb útra téríteni. statáriumot hirdettek. A halálbüntetés kilátásba helyezésén kívül vérdíjat tűztek ki „a haramiáskodó latroknak megzabolázására és kiirtására”. Aki egy rablót elevenen elfogott, 50 forintot, ha pedig kézre nem keríthetvén, megölte, 25 forint jutalmat kapott.²³ A „nyomban ítéltő törvény”, vagyis a statárium szerint a gyűjtogatók, rablók, utonállók elfogatásuk esetén harmadnap múlva akasztófára kerültek.

A „gonosztevőket” azonban a hosszas statárium sem bírta kiirtani. A Heves megyei rögtönítelő bíróság 1809-ben megállapította, hogy „...ezen Nemes Megyében, kiváltképpen pedig az Mátrai hegyes és erdős járásban és a Tiszán innen lévő pusztás oldalon a rablások, utonállások, erőszakos meg-támadások s prédálások annyira el hatalmaztak; hogy immár sem úton, sem mezőben, vagy erdőben, sőt tulajdon házában is életének, vagy jószágának biztos s bátorságos meg maradásához akárkinek is reménysége alig lehetne”.²⁴

Az elszaporodó betyárseregek jórészt a kislajátított, elszegényedett zsellérek és a katonafogdosás, vagy a kemény katonasors elől menekülő katonaszökevények gyűjtőhelyei voltak, akik nem alkudtak meg a földesúri és Habsburg-reakcióval. Az ország hemzsegett a szökött katonáktól. Az osztrák császári katonaság a „dologtalanok, csavargók, passzus nélkül járók” egyik levezető csatornája volt, mivel a vármegyék tiltották, hogy „házzal bíró, vagy helyes gazdát” fogadjanak meg katonának.²⁵ Az újoncozás anyagi és erkölcsi tekintetben borzasztó csapást jelentett, főként a falusi szegénységre. „Az újoncok kiállítás a községekben... a család, kizsákmányolás, erőszak undorító rendszerévé alakult, melyben a földesúr, vagy tisztje, a plébános, a szolgabíró, a falusi bíró összejátszottak. A szolgabíró állapította meg a napot, illetve az éjtszakát, mikor az újoncállításnak meg kellett történnie. Erre az előljárárság titokban megtette előkészületeit, mire éjjel a fogdmegek az előre megjelölt házakba törtek s a szülő, vagy felesége karjából ragadták ki a kijelölt áldozatot”.²⁶ Az embereket, mint dühödt állatokat, fegyverrel kellett az erdőkön hajszozni és láncon a besorozáshoz hurcolni.²⁷

Szökött katona volt a napóleoni háborúk idején a 23 esztendő, tiszafüredi születésű betyárvezér, Majoros István is.²⁸ Mivel Füreden ellopta Szegő János és Réz Ferenc lovait, megfogták és az egri tömlöcbe vitték. Innen adták katonának. Amikor azonban Hatvanból felvitték, harmadmagával, név szerint Csöke Mihály szoláti és Majoros Mátyás hevesi legénnyel elszökött és a Mátrába vették be magukat, ahol már igen sok szökött katona bújkált. De Majoros István hamarosan hurokra került Veresmar-

ton és felkísérték Pestre. Itt huszonötöt kapott, de egy hét múlva újra kereket oldott a kegyetlen büntetés miatt. A Cserháton összehatalálkozott egy Pista nevű szökött katonával, aki újra a Mátára csalta Majorost. A gyöngyösi hajdúk ismét efogták. Ezután Majorost Egerbe vitték, s amikor öt heti fogság után harmadszor is felkísérték, Adácson megint elszökött. Éjtszakai bolyongása közben hevesi földön lopott egy fekete lovat, a hevesi kondásoktól „vendégajat” szerzett s átment a kócsi pusztára. „Minden tanyán jó szívvel láttak” — vallotta. Itt csatlakozott hozzá az ároktól születésű Hodos István „desertor” (katonaszökevény), majd később a tiszapolgári származású, 37 esztendő „desertor”, Répási Mihály.

Répási Mihályt szintén a kemény katonasors kergette a betyárkodásba. „Másodszor vagyok katona, — vallotta, — egyszer obsittal szabadultam, de rosszul viselvén magamat, a lopásért és egyéb gyanúért is Egerből a Ns. Káptalan tömlőcéből adattam katonának, és újból Túl a Dunáról, most Szent Mihály nap után egy héttel szöktem el a marsból”. A harmadik cibora, az erdőtelki születésű 16 esztendő Vízkeleti Adám, így vallott: „A falunkért katonának adatván, midőn vittek volna Hatvanba, el szöktem, a katona ruhát a Tiszába hántam, s Akólhátnál magam egy csónakra akadván, a Tiszán átjöttem”. Tomajon báró Orczy tanyáján akadt aztán össze Hodossal és Majoros Pistával.

Majoros Pista bandáját tehát elsősorban a napóleoni háborúk idején egyre gyakoribb katonafogdosás és a kemény katonalelet elől menekülő „desertor”-okból rekrutálta össze. Tevékenységük igen erősen úr-ellenes színezetű. A jobbágyságot, illetőleg az elszegényedett zsellérséget képviselték, mint népi bosszúállók az urak ellen, mert „a sok szegénységet ilyen nagyon ostromolják, sanyargatják”, gyermekeiket pedig katonának adják. Majoros betyárvezér felgyújtással fenyegette meg a „Kótsi pusztán és Füreden bíró minden Urakat, különösen ígérte a halált és tüzet tulajdon kezével írott és el esmért levelében Nánásy András Úrnak.... tüzzel fenyegette a Füredi Nótáriust is s azon írását bé is hányta maga étzaka a Nótárius udvarára”. A nótárius udvarára behajított írás — Majoros helyesírásával — így hangzik: „Eben Urak mi Hasznatok Hogy Engem is Sanyargatok a Teremtő jó Istenem fizesse meg Ezt tinéktek Ugyan Urak és ti Bírák Hogy gondolkoztok Elletetekről Hogy Eszt a sok Szegénységet Ilyen nagyon ostromoljátok Gyermekeit katonának Magokat meg minden Féllekepen sanyargatyátok az Ur Isten vesen ki még az Halló Földetekből is... te notarius.... se pokol sem Meny ország be ne vegyen tégedet.... a veres kakas keresztül száll az Házadon....”²⁹

A gyújtogatás, a „veres kakas” nemcsak a betyárok, hanem a jobbágyok kezében is veszedelmes antifeduális harci fegyver volt az urak ellen. Heves megye 1817-ben arra kérte a helytartótanácsot, hogy „megyénkben a rablókra és prédálókra nézve mai napiglan sikeresen gyakoroltatott hevenyiben ítélő T. Széknek hatalma a nyilvanságos gyújtogatókra is kiterjesztessék”.³⁰ Porrá égették Borbély József táblabíró házát Roffon, Liptsey Sámuel táblabíró és Bernáth Mihály alügyész házát Tiszafüreden, a törökszentmiklói földesúrnak, továbbá az ott lakozó, s a „bátorság fenntartására ügyelő fegyver viselőnek”, Gazdag Istvánnak a jószágát.³¹ Bilkey Liptsey Károly és Szüts Sámuel tiszai közbirtokosok 1823-ban panaszkodtak az első alispánnak, hogy „Igar helységében a gyújtogatás végett semmi bátorságok nintsen”. A megye utasította Retsky László szolgabíró, hogy a gyújtogatókra azonnal hirdesse ki a helytartótanács által engedélyezett statáriumot.³²

Majoros Pista betyárbandájának elfogatási körülményei arról tanúskodnak, hogy a betyárok osztoztak a szegény nép bánatában, örömeiben. Meghívta lakodalomba s bűjtatta őket az úri megtorlás elől. Majorosék is meghívást kaptak egy lakodalomba, Komjáthy Lászlónénak Kócsi-pusztán lévő tanyájára. Éppen vígan mulatoztak, amikor egy asszony bekiáltott: „Itt van a Vármege!” A betyárok bátran védekeztek, de Elek István főszolgabírónak és Elek Pál kapitánynak heves lövöldözés után sikerült megadásra kényszeríteniük a Majoros-bandát. A betyárok akasztófán fejezték be életüket 1809-ben.

Ugyancsak 1809-ben ítelték akasztófára Gábor András dorogházi kondást, obsitos katonát. Pintér János „csavargót” és Bene József kondást. 1813-ban végezték ki Varga István kenderesi születésű 25 esztendőös „szolgálat nélküli csavargót” és a bandájához tartozó Kiss Jánost, báró Orczy uraság recski juhászbojrtárját és Hanusek Györgyöt, a kápolnai csikóst. Az 1813. év hozta meg Kereszturi György és Szaszák János végzetét. Kereszturi is, Szaszák is katonaszökevények voltak.³³

1816 november 19-én állították a „helyben büntető ítélőszék” elé Mezőtúron a szentandrászi születésű 22 esztendőös szökött katonát, Dorogi Jánost. Dorogit 1815 nyarán Békés vármegyében számos gonosztettéért harmadfél esztendei rabságra és 250 pálcaütésre ítelték. Miután rabságából négy hónapot és a rá szabott pálcaütésekből 25-öt már elszenvedett, rabtársaival együtt kiásta a gyulai fogház falát és tizenegyedmagával megszökött. Nagy Imre és Kérdő Péter híres betyárokkal garázdálkodott.

Dorogit 1816 november 20-án mezőtúri földön, az ún. Előhalmon vitték akasztóhelyre. Alig hült ki Dorogi teteme, máris

hurokra került az a híres betyárbanda is, mely Palatinszky István és Zöld Marci vezetésével az egész Alföldet két éven át rettegésben tartotta.³⁴

Az „országszerte el híresedett haramiák vezére”, Palatinszky, más néven Tóth Pista. Gyulay vagy Becskereki Peti, — a Nyitra megyei Salgó helységben született s Hódmezővásárhelyen nevelkedett. Elfogatása idején a 25. évében járt. Miután a király zászlaját több ízben „hitetlenül” elhagyta, a katonai törvényszék a temesvári sáncokra nyolc esztendei súlyos rabságra ítélte „gonosztetteiért”. Midőn egyszer a katonastrázsának felügyelete alatt a szokott munkára kiküldték, őrzőjét megölte s „magát szabadságba helyezte”. Első cimborája a vele együtt megszökött Pál József volt. Temesvárról Makó városának pusztáira mentek, de a szüntelenül nyomukban lévő hadnagyok Pál Józsefet hamarosan elfogták. Palatinszky Istvánnak sikerült kivergődnie az üldözők kezei közül. A Bács megyei Ráckeresztúr-pusztán összetalálkozott Kádár Ferencel, s az oda való ménesből négy lovat „szereztek”. Ezután Csongrád megyébe a szegedi pusztára mentek, majd a vásárhelyi pusztáról „ugrattak ki” két ökröt. Itt csatlakozott hozzájuk Molnár, más néven Fekete Gyurka. Most már hárman ültek lóra s elmentek a szegedi földekre. A Megyei-pusztán összetalálkoztak Csillag Pistával és Balog Péterrel, s ezeket is maguk mellé állították.

Ekkor már ötre szaporodott fel számuk, úgymint: Palatinszky István, Kádár Ferenc, Molnár, más néven Fekete Gyurka, Csillag Pista és Balog Péter, akik „szoros barátságot kötöttek” egymással. Így hozta össze Palatinszky betyárvezér „azon rémítő és csak majd nem az egész országban eszméretes haramla bandát”, amely azután nemcsak egy helység, vagy vármegye határát, hanem az egész Tisza-melléki vidéket, nevezetesen Bihar, Szabolcs, Szatmár, Arad, Békés, Csongrád, Temes, Pest, Heves és a bánnai vármegyéket, a kun és jász kerületeket rettegésben tartotta. Eljutottak a Bács megyei glagováci méneshez is, amelyből 18 lovat „szakítottak ki”. Ezekből ötöt kiválasztottak maguknak, 13 darabot pedig a glagováci erdőből visszacsaptak. A Bácskából Arad megyébe vezetett a betyárbanda útja, egy másik alkalommal Pest megyében fordultak meg. Innen a nyéki pusztán keresztül Békés megyébe, Gyula felé vették útjukat. Utána Csongrád megyében a vásárhelyi pusztán egy örmény bérlő falkájából „ugrattak ki” egy hízott ökröt.

Békés, Arad és Csongrád vármegyék elrendelték a generalis persecutiót. Az üldözött betyárok a deregegyházi pusztán húzták meg magukat. A banda azonban itt nem érezte magát biztonságban, s elváltak egymástól. Csillag Pista és Balog Péter hazamentek Vásárhelyre, Molnár Márton, más néven Fekete Gyurka pe-

dig Újfaluba. Feketét elfogták a persecutorok, amikor a kakusi pusztán kőborolt. Palatinszky István és Kádár Ferenc Heves megyében akartak menedékhelyet keresni, de még mielőtt biztonságba helyezték volna magukat, az üldöző fegyveres hadnagyok a várkonyi major mellett leverték és megfogták Kádár Ferencet. Atadták Arad megyének, ahol már fogva tartották betyártársát, Molnár Gyurkát is.

A széjjelvert betyárbanda megmaradt tagjai azonban tavaszra kelvén az idő, újabb társaságot állítottak fel. Miután a betyárvezér mellől kidőltek cimborái, újjakkal egészítette ki bandáját. Először Palitz Pállal találkozott össze s átmentek Szabolcs megyébe. Csakhamar azután Zöld Marcival is összeháldkoztak Bánházán és lassanként annyira megszaporodott a betyárbanda, hogy nyolcan voltak, úgymint: Palatinszky István, Kovács Imre, Zöld Marci, Kotzka, Posta András, Kóródy Gyurka és Bali, vagyis Palitz Palkó.

A 25 esztendőš Zöld Marci a Bihar megyei Berettyóújfaluban született, református nemes személy volt. Hat esztendőt töltött tömlőcben; első alkalommal verekedésért, második alkalommal az újfalusi bírától erőszakosan elvett ökrökért, harmadszor pedig két szekér ellopásáért. Mivel a helység bírái általában azokat adták katonának, „kikhez jobbulásokra vagy kevés, vagy éppen semmi reménység nem lehet s férhet”, vagyis a „közcsend” megháborított, így adatott Zöld Marci is katonának. Nagyváradon szolgált a herceg Hessen-Hamburg-regimentben, ahonnan 1815 karácsony-tájban Nagy, más néven Kovács Imrével együtt megszöktek. Mindaddig csavarogtak, míg Bánházán össze nem akadtak a Palatinszky-bandával.

A nyolctagú betyárbanda erősen felfegyverkezve Szatmár megyébe vette útját, majd Szabolcs megyébe Bezerédy komisszárius tanyájára mentek, kinek házából két pisztolyát, vadásztársnyájából a puskaporát és sörétjét ellopták. Utána hamarosan elfogták közülök Kovács Imrét, majd a banda másik két tagját is, Posta Andrist Bóbissal együtt. Kotzka megsebesülése után távozott a bandából. Így csak Zöld Marci, Peti és Palkó maradtak együtt, nyomukban az üldöző pandúrokkal. Palitz Palkó kézrekerítése után az egész félelmetes bandából csak ketten maradtak, Zöld Marci és Palatinszky István.

A két életben maradt betyár újabb társakról kezdett gondoskodni. A Szatmár megyei Ömbölynél összeháldkoztak Nagy Jánossal, akit azonnal magukhoz csaltak: s lovat szereztek alája is: Ezen a vidéken Nagy János ismerte az utakat, s vezetésével mentek Szatmár megyébe. De a vármegye igen megzavarta őket, szakadatlanul űzte, kergette a híres bandát. Nagy Jancsít elfog-

ták s felakasztották. Palatinszky Pista is megsebesült. De Zöld Marcival együtt tovább betyárkodtak. Szennyesen az országúton elállták az Ugocsa megyei szolgabíró útját, s egy nyerges lovát kifogták.

A vármegyék urait rémület szállta meg. „...Ezen szörnyű és szüntelen egymás után következett uton állások, rablások, fosztogatások és haramiáskodások által mennyire fel háborítottatott a köz bátorság és csendesség ezen a vidéken, meg tetszik abbul, hogy már senki magányosan, sőt a társaságban sem bátorkodott utazni anélkül, hogy élete veszedelemnek, vagyona pedig a fel dúlásoknak ki ne lett volna tétetve, sőt még a népesebb helyeken is azon haramia nevezetre, hogy Zöld Martzi és Gyulay Peti, ki igazi nevén Palatinszky, nem tsak a kisdedek, de még az emberi korban lévő külömben bátor férfiak is rettegtek és meg félemlettek...”

A híres betyárbandát sem a „szünet nélkül való generális persecutio”, sem pedig a felsőbb helyekről kirendelt katonai segítség nem tudta kiirtani. A betyárok bátorsága annyira megnövekedett, hogy egyszerre 14—16 személyből álló utazó társaságot is meg mertek támadni. Egy alkalommal 21 tagból álló, szüretre induló nemes társaságot állított meg Zöld Marci és Palatinszky. Az öreg Szunyog Farkas kérlelni kezdte Marcit, s még ígérte, hogy semmi bántódásuk nem lesz, ha Kállóban jelentést tesz az alispánnál. Amikor az öregúr pártfogását ajánlotta a kergesszívű betyároknak, állítólag Marci megcsókolta Szunyog Farkas kezét és így szólt Palatinszkyhez: „No, Peti. ülj fel a lovadra, itt nem csinálunk semmit is!” Erre Peti káromkodva felelte: „.....csak azért hívtál engemet ide és hiszel te minden huncfut ember szavának?” — Zöld Marci káromkodva válaszolt: „.....csinálnád hát azt, a mit akarsz!”

Palatinszky és Zöld Marci tovább folytatták a betyárkodást. Először Bihar, majd Heves megyébe csaptak be. A Hortobágyon keresztül eljutottak a Kócsi-pusztára, s innen a Csorbai-pusztára, majd az Almássy-család Tenei-pusztájára mentek. A Tiszaföldvár mellett álló csárdában vették fel társaságukba Kapus Mihály híres csavargót. Kapus Mihály ekkor 35 éves volt, a Békés megyei Szentendrason született. Egyideig a gyulai tömlőcben raboskodott, ahonnan azután a „kék ingesek” közé katonának adták. Innen megszökött, s beállt betyárnak.

Palatinszky István vezetésével Heves és Külső-Szolnok megyében ismét egy újabb „haramiabanda” alakult. Először Tiszaföldvára mentek, majd báró Orczy fegyverneki pusztájára vették útjukat. Miután a korcsmában elfogyasztottak 3 icce bort, vőfély érkezett, aki a betyárokat is meghívta a lakodalomba. A betyárok

minden tartózkodás nélkül meg is jelentek a szegény ember örömnepén. Csakhamar eltávoztak onnan gróf Szerdahelyi hodályához, ahol szintén lakodalom volt. Palatinszky bement mulatni, Zöld Marci és Kapus Miska pedig a másik szobában boroztak. De velük voltak töltött puskáik, pisztolyaik és fokosaik is. A betyárok nem is sejtették, hogy nyomukban van Bulyovszky komisszárius, aki Elek Mihály megyei biztossal egyetemben hat fegyveres hadnaggyal üldözte őket.

Elek Mihály mezei biztos cselet vetett; éppen ellenkező oldalról közeledett embereivel, „hogy az orgazda pásztorok hírt ne adhassanak nékik, s ez által nyílást vévén magoknak, körmeik közül ki ne szabadulhassanak”. Áteveztek a Tiszán, majd később estefelé Fegyvernek alatt Tiszabónél minden zaj nélkül behúzódtak a nagy hodályba, ahol az ott tüzelő pásztorokat felvont fegyverekkel meglepték, s minden híradástól eltiltották. Elek Mihály és emberei a betyárok otthagytott paripáit rakásra fűzték és egyik hadnaggyal elvitették. A tűz mellett heverő pásztorok őrzésére fegyvereseket hagytak.

A komisszárius harmadmagával, halkan lépegetve, felvont fegyverekkel hirtelen berontott a táncos-házba és rettentő lármával zavarba ejtette a betyárokat, „mind kiváltképpen az ezekkel a lakodalomban lévő és egyetértő számos zsván pásztorokat”. A pásztorok ijedtükben szétrebbentek. Palatinszky Istvánnak még annyi ideje sem maradt, hogy a mellette lévő töltött fegyverekhez, vagy fókosához kapjon, mivel a komisszárius félrerántotta s a hadnagyok leverték. A híres betyárvezért 1816 november 16-án fogták el.

Amíg a hadnagyok Palatinszky elfogásával és megkötözésével foglalatoskodtak, Zöld Marci és Kapus Miska az ellenkező oldalon álló házból észrevétlenül kiugrottak. Több lövést adtak le utánuk, de az éjnek sűrű sötétsége kedvezett a menekülőknak. Elszaladtak a nagykunsági földre és a türkevei tanyák között bolyongtak.

De a komisszárius nyomon követte őket. Palatinszky megmaradt bandáját nem törte meg a bandavezér elfogatása; a kisújszállási tanyák között betyárkodtak tovább. A Csergető-csárdába vették be magukat. Mivel a szomszédságban ekkor akasztották fel az Előhalmon Dorogi János betyárt, egészen bátorságban érezték magukat. Azt mondogatták: „.....most a Doroghi torában vannak a comissariusok, hozassunk muzsikust és legyünk vígan!” Eppen jóízűen lakmároztak, amikor Elek Mihály komisszárius az akasztás után keresésükre indult. Útközben összetalálkozott Bulyovszky biztossal és egyesült erővel rámentek a betyárokra, amikor azok nem is álmodtak erről.

Olyan sötétség borult a tájra, hogy a mezei biztosok eltévedtek. Csak véletlenül érkeztek a Csergetyű-csárdához. Míg azon tanakodtak, hogy hova is keveredtek tulajdonképpen, addig a bent vendégeskedő betyárok észrevették őket. Mind a ketten kiugrottak, s a csárda körül elterülő gazba vetették magukat. A komisszáriusok mindaddig zavarták, kergették őket, míg onnét Marci kiugrott és futásnak eredt. De üldözés közben egy öcsödi ember tanyáján leverték és elfogták 1816 november 26-án.

Zöld Marci elfogásában nagy részük volt Sütő István, D. Kiss János, Labantz János, Labantz István öcsödi lakosoknak és a betyárt eláruló Csökmei István gyalui gulyásnak. Ezek 1817 január 12-én az alispánhoz intézet levelükben kérték a Zöld Marci elevenen elfogójának járó 50 arany forint kifizetését. Zöld Marci elfogatásának körülményeit így részletezik: „...Egyszerre bérontottunk és Zöld Marcit.... vasvillával vissza taszítván, a földre terítettük, megkötöztük és ámbár a nála lévő 100 egynéhány forintnak nekünk való ajánlásával — csakhogy szabadon bocsátanánk — kínálkozott; de mi mindamellett is ötöt el nem eresztettük, hanem inkább a gulyásnak előre tett utasítása szerint megkötözve a magunk kocsián s 3 lovon Tiszaföldvárra bevittük és ottan a helység házánál — ahol már Palatinszky Pista fogva tartott, — resználtuk”.³⁵

Bulyovszky mezei biztos Kapus Miskát Vásárhelyen érte utól. Itt fogták el november 29-én Petri István házában. Ennyi küszködés után sikerült csak felgöngyölíteni és ártalmatlanná tenni a híres Palatinszky—Zöld Marci-féle betyárbandát. A Törökszentmiklóson összeült rögtönítélő bíróság mind a hármat, Palatinszkyt, Zöld Marcit és Kapus Miskát akasztófára ítélte. 1816 december 6-án délután fél kettő órakor a fegyverneki pusztán „az akasztófán mind a hárman kötél által az élők számából ki is töröltettek”.³⁶

„Fegyverneki pusztá, fegyverneki pusztá,
Szegény jó Zöld Marci halálát okozta,
Négy ágú épület volt halálos ágya,
S temetési dala varjak káromása“.

(Petőfi: Zöld Marci).

A következő évben, 1817-ben göngyölítették fel Keskeny István betyárbandáját. A 22 esztendőes Keskeny, aki Heves megyében Patán született, herceg Eszterházy gyalogezredjéből szökött meg Miskolcra. Eleinte az erdőben lappangott, majd szökött katonákkal „összve szövetkezvén” puskákkal és fejszékkal felfegyverkezve betyárkodtak. Végül is elfogták a szökött katonát, Keskeny Istvánt az ún. Peszmegi-csárdában. Címborája, Tóth István Gyöngyöshalásztól, obsitos katona volt. Nem véletlen, hogy a betyárok között több alkalommal találkozunk kiszolgált, obsitos

katonákkal. Ezek a hosszantartó katonság után hazatérve, a legtöbb esetben nem tudtak már beleilleszkedni a termelőmunkába, s a községek nyakán tengődtek, vagy csavargásra, kéregetésre, esetleg rablásra, betyárkodásra adták fejüket. A magyar nemesiség joggal tartott attól, hogy ezek a katonaviselt betyárok megszervezik az elégedetlen paraszttömegeket.

Heves és Külső-Szolnok megyében a betyárok soraiban ott találjuk tehát a földesurak által kiszajátfított parasztokat, a megyei önkény, a tisztviselők önkényeskedése által betyárrá züllött, kétségbeesett alakokat, a katonaságnál meghonosodott kegyetlen bánásmód, vagy a verbuválások elől otthonukból kiűzött szerencsétleneket. A betyárvilág, amely az egyre fokozódó földesúri kizsákmányolás és a Habsburg-reakció ellen irányult, a paraszti ellenállás extrém formáját képviselte, az ellenállásnak alacsonyabb, de nem lebecsülendő formáját jelentette. De a jobbágyok és a földesurak, a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók közötti osztályharc kifejezésre jutott a parasztok egyre sűrűsödő nyílt ellenállásában is megyénkben az eredeti felhalmozás hazai csúcspontját jelentő évtizedekben, 1790—1848 között. Ezekről a megyei parasztmozgalmakról másutt már megemlékeztünk.³⁷ Ugyanakkor a betyárbandák számszerű növekedése és elterjedése az 1830-as évek közepére elérte csúcspontját, úgy, hogy az uralkodóosztálynak csak nagy katonai erők bevetésével sikerült részben felszámolni a betyár csoportokat.

JEGYZETEK

1. Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története, Bp, 1944, 456. l.
2. Egressy Ákos: Petőfi Sándor életéből Petőfi-könyvtár, XII. füzet. Bp. 1909, 62—66 l.
3. U. o.
4. Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel prózai művei, Kaposvár. 1941. 214—215. fl. — Berzsenyi D.: A Magyarországi Mezei Szorgalom Némely Akadályairól.
5. Marx—Engels Művei XXVII. köt. 685. l. (csozrul). — Id. P. Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozódás Magyarországon Bp, 1952. 190. l.
6. Szabó István: Parasztságunk története, Magyar föld-magyar nép, Bp, 1943 315—316. l.
7. Egri Állami Levéltár (EÁL) Urbérrendezés iratai. U. o. Summarium rectificatum Regnicolaris-Conscriptionis I. Comitatus in Heves et Exterioricris Szolnok articulariter unitis peractae Anno 1833. confectum.
8. Tudománycs Gyűjtemény, 1837, XII. köt. 12 l.
9. Galgóczi Károly: Magyarország — a Szerb Vajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855, 208 l.
10. EÁL 1828. évi összeírás.

11. U. o.
12. U. o.
13. Tudományos Gyűjtemény, 1837, XII. köt. 26. l.
14. EÁL 1828. évi összeírás.
15. U. o.
16. S. Sándor Pál: Jobbágykérdés az 1832—36. évi országgyűlésen, Bp, 1948, 39 l.
17. Századurk, 1841, 21. sz. 165. l.
18. Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungarn, Ofen, 1809, I. köt. 109—110. l.
- 18/a. Borovszky Samu: Heves vármegye, Bp, é. n. 593. l.
19. Századurk, 1844, 11. sz. 92. l., Magyar Gazdasági Egyesület által szerkesztett és kiadott cselédrendszer.
20. Borovszky Samu: Heves vármegye, Bp, é. n. 593. l.
21. Merényi, Berzsenyi Dániel prózai művei, Kaposvár, 1941, 223. l.
22. Szerecz Imre: Angol szemmel Keszthelyen százhusz évvel ezelőtt, Keszthely, 1935, 29. l.
23. Keszthely, Városi lt. Currens, 1799. XI. 1—1802. XI. 8., 11. l.
24. EÁL Rögtönítélő bírósági iratok, 1800—1825.
25. Keszthely, Városi lt. Currens, 1774. XII. 5—1779. IV. 2., 68. sköv. l.
26. Acsády, A magyar jobbágyság története, 454. l.
28. EÁL Rögtönítélő bírósági iratok, 1800—1825.
29. U. o.
30. EÁL Közgy. jkv. 1791, 393., 1186. l., U. o. Közgy. jkv. 1817 1290—92. l., U. o. Közgy. jkv. 1817, 1293. l. U. o. Közgy. jkv. 1823, 1515-96. l., U. o. Közgy. jkv. 1827, 1606. l. Tiszaigar.
31. U. o.
32. U. o.
23. EÁL Rögtönítélő bírósági iratok, 1800—1825.
34. U. o.
35. EÁL Közig iratok, 1817. Nr. 39.
36. EÁL. Rögtönítélő bírósági iratok. 1800—1825.
37. Szántó Imre: Parasztmozgalmak Heves és Külső Szolnok megyében 1790—1795. Heves megyei füzetek, 4. sz. Eger, 1955. — U. a.: Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század első felében, Az Egri Állami Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Eger, 1955.